

**Politikatudományi
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Harangozó Dániel

**Civil-katonai kapcsolatok és a haderő demokratikus kontrollja a független
Szlovéniában és Horvátországban (1991-2011)**

című doktori értekezéséhez

Témavezető:

Gallai Sándor, PhD

Budapest, 2018

Tartalomjegyzék

I. Problémafelvetés és kutatási kérdések.....	3
II. Elemzési keretek és módszertan.....	5
III. Az értekezés eredményei.....	8
IV. Hivatkozások.....	17
V. A szerző témában megjelent publikációi.....	20

I. Problémafelvetés és kutatási kérdések

A hadsereg feletti politikai ellenőrzés a politika világának egyik legrégebbi problémája, a “ki őrzi az őrzőket?” kérdése azonban a modern korban is releváns és aktuális.

A fegyveres erők és a politika viszonya fontos szerepet játszott a XX. század második felében lezajlott demokratikus átalakulások, így a dél-európai és a latin-amerikai átmenetek során is (Agüero 1995, 3-6). Azonban míg az említett két régióban a hadsereg megkerülhetetlen szereplő volt a demokráciába történő átmenet folyamatában, addig a közép- és kelet-európai pártállami rendszerek felbomlása során a fegyveres erők szerepe passzívnak minősíthető (Barany 1993, 155-157). Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a demokratikus rendszer kiépítése e régióban ne járt volna sajátos kihívásokkal a hadsereg és a politika viszonya terén.

A pártállami rendszerekben, noha civil kontroll alatt állt a hadsereg, ez a kontroll nem volt demokratikus: a hadsereg feladata a párt hatalmának védelme volt, melyet a fegyveres erőkben az állampárt intézményes jelenléte is kifejezett (Barany 1993, 10-11). Mint Bárány D. Zoltán megállapította, míg a katonai uralom után demokratizálódó rendszereknél a fő kihívás a „politika demilitarizálása”, a pártállami rendszert hátrahagyó országok esetében az átalakulás fő feladata a „hadsereg depolitizálása” volt (Barany 2012, 222).

A posztkommunista átalakuló országok mindegyikében jelentkező kihívások az újonnan létrejövő államokban – így a jugoszláv utódállamokban is – kiegészültek az államépítés és ezen keresztül a hadseregépítés problémáival is (Barany 2012, 225-226).

Doktori értekezésemben két jugoszláv utódállam, Szlovénia és Horvátország esetében vizsgálom a fegyveres erők¹ feletti demokratikus politikai kontroll kiépítését, illetve a civil-katonai kapcsolatok alakulását független államiságuk első 20 éve során. A dolgozat fogalmi kerete az államépítés egyik összetevője, a hadseregépítés folyamata, és ennek összefüggése az előbbi, általam vizsgált két fő kérdéssel. A dolgozat célja továbbá azon magyarázó tényezők értékelése, amelyek a civil-katonai kapcsolatokra, valamint a haderő demokratikus kontrolljára hatást gyakoroltak az elemzést tárgyát képező időszak során.

A kutatás megtervezése során a vizsgált országokkal kapcsolatban négy kutatási kérdést fogalmaztam meg:

---

¹ A dolgozatban “fegyveres erők” illetve “hadsereg” alatt a reguláris haderőt értem, a paramilitáris szervezetekre, fegyveres csoportokra a vizsgálat nem terjed ki. Szintén nem vizsgálom az állami erőszak-monopólium gyakorlásával megbízott más szervezeteket, így a rendőrséget, határőrséget, illetve a nemzetbiztonsági szolgálatokat sem.

1./ Hogyan befolyásolta a jugoszláv történelmi-politikai örökség a hadseregépítést, mint az államépítés egy konkrét területét?

2./ Hogyan hatott a civil-katonai kapcsolatokra, valamint a haderő demokratikus kontrolljára a két vizsgált országban lezajlott fegyveres konfliktusok eltérő időtartama és intenzitása?

3./ Hogyan befolyásolta a civil-katonai kapcsolatok alakulását és a haderő demokratikus kontrolljának kiépítését a politikai rezsimek 1990-es években eltérő jellege (azaz a demokrácia-deficit különböző mértéke)?

4./ Hogyan hatott a civil-katonai kapcsolatokra és a védelmi szektor reformjára az euroatlanti integráció eltérő perspektívája a két ország esetében?

A dolgozat egyik kulcsfogalma, a *civil-katonai kapcsolatok*, melynek többféle értelmezése is létezik (Nelson 2002, 161). A fogalom „szűkebb” értelmezése szerint, melyet a szakterület klasszikus szerzői, így Huntington (1957) és Janowitz (1960) is használnak, civil-katonai kapcsolatok alatt a katonai vezetés, illetve a politikai vezetés közötti kapcsolatokat értjük. A fogalomnak létezik azonban egy tágabb értelmezése is (lásd pl. Born et al 2006, 4-5, illetve Cottey et al. 2002, 6), melyben a civil-katonai kapcsolatokat a hadsereg, mint társadalmi intézmény, és a tágabb társadalom közötti viszonyként határozhatjuk meg. A doktori értekezésben alapvetően a fogalom előbbi, „szűkebb” értelmezéséből indultam ki.

A kontroll tekintetében további különbséget kell tenni továbbá a fegyveres erők „civil” és „demokratikus” kontrollja között is. A *haderő demokratikus kontrollja* a demokratikus államokban a civil-katonai kapcsolatok egyik fő meghatározó eleme. Cottey és szerzőtársai (2002, 6) a haderő demokratikus kontrollját úgy definiálják, mint a fegyveres erők politikai ellenőrzését a legitim közhatalmi szervek és demokratikusan megválasztott, illetve kinevezett vezetőik által.

Noha a demokratikus kontroll szükségképpen civil kontroll, a civil kontroll nem minden formája tekinthető demokratikusnak. A kelet-közép-európai régió korábbi pártállami rendszereiben a haderő felett alapvetően civil ellenőrzés érvényesült, ez azonban az állampárt politikai ellenőrzése volt, melyet erősített az állampárt intézményes jelenléte a fegyveres erőkben, a tisztikar jelentős részének vagy egészének párttagsága, a katonai elit egyes tagjainak a párt vezető grémiumaiban (például a Központi Bizottságban), való részvétele, valamint a katonák felé irányuló intenzív politikai-ideológiai indoktrináció is (Gow 1992, 28-29).

A haderő feletti kontroll jellege ez esetben a demokratikus átmenet során felmerülő kihívásokat is befolyásolta: a civil kontroll két formája közötti átmenetre került sor, a pártállami (egypárti) civil kontrollról a demokratikus civil kontrollra (Cottey et al. 2002, 3-4).

II. Elemzési keretek és módszertan

Építve az I. részben bemutatott kutatási kérdésekre, a vonatkozó szakirodalom áttekintése nyomán a dolgozatban négy magyarázó tényező hatását vizsgáltam.

1./ *A történelmi örökség szerepe*: a korábbi történelmi tapasztalatok (vagy azok általánosan elterjedt percepciója az adott országban) jelentős hatást gyakorolhatnak a biztonsági és védelmi terület politikai és szakpolitikai folyamataira és ezen keresztül a civil-katonai kapcsolatok kérdésére is. Szerepet játszhatnak az önálló állami tradíciók (meglétük vagy hiányuk), az adott nép vagy nemzet korábbi katonai tradíciói vagy éppen a fegyveres erőkkel kapcsolatos korábbi társadalmi attitűdök (Vankovska és Wiberg 2003, 39-40, Edmunds, Forster, és Cottey 2003, 249, Nelson 2002b, 427-428). Szlovénia és Horvátország esetében – a korábbi önálló államiság irrelevanciája (é. hiánya, illetve rövidege) miatt – elsődlegesen a jugoszláv történelmi-politikai örökség szerepét vizsgáltam. E tekintetben különösen a titói éra civil-katonai kapcsolatait, valamint az 1968 utáni jugoszláv katonai doktrína, az ún. össznépi védelem érdemelnek figyelmet.

2./ *A fegyveres konfliktusok és a fenyegetés-percepciók hatása*: a biztonsági fenyegetés és a fegyveres erők civil kontrollja közötti összefüggés vizsgálatára a szakirodalomban klasszikus példák is megtalálhatóak. Harold Lasswell (1941) szerint akkor gyengül a fegyveres erők feletti civil kontroll, ha az állam jelentős külső fenyegetésnek van kitéve. Stanislav Andreski (1954) ezzel ellentétben azon az állásponton van, hogy a külső fenyegetés hiánya, és a hadsereg ebből következő „tétlensége” vezet a civil kontroll meggyengüléséhez (Desch 1996, 12-13 és Desch 1999, 1-2). Michael C. Desch strukturális realista modellje a külső és belső fenyegetéseket, illetve azok civil kontrollra gyakorolt hatását elkülönítve kezeli (Desch 1999, 11-13).

3./ *A belső politikai folyamatok hatása*: a haderő demokratikus kontrollja és a demokratikus politikai berendezkedés megléte szükségképpen feltételezik egymást, mivel a demokratikus berendezkedés működéséhez szükséges az állami erőszak-monopólium gyakorlásával megbízott szervezetek demokratikus kontrollja is (Vankovska és Wiberg 2003, 3-4, Cottey et al. 2002b, 262-263). Ugyanakkor még abban az esetben is, ha a demokratikus kontroll intézményi és politikai feltételei biztosítottak, problémát jelenthet a fegyveres erők „átpolitizálódása”, azaz politikusok általi, pártpolitikai vitákba történő bevonása (Huntington 1996, 11, Born et al 2006b, 244-246, 253, Bland 1995).

Ezen tényező esetében vizsgáltam a politikai berendezkedés és a hatalomgyakorlás demokratikus vagy autoriter jellegét, valamint azt, hogy tapasztalható volt-e a biztonsági és

védelmi kérdések „átpolitizálódása”, azaz váltak-e ezen kérdések jelentős politikai-ideológiai nézeteltérések, viták tárgyává.

4./ A nemzetközi szereplők és szervezetek szerepe terén a kutatásom – a vizsgált országok nyugati orientációja miatt – elsődlegesen a NATO és esetenként az Európai Unió befolyását vizsgálta. Azt igyekeztem feltárni, hogy e két szervezet mennyire volt képes hatást gyakorolni a katonai-védelmi szférán belüli döntéshozatalra, illetve szakpolitika-formálásra, különösen a témám szempontjából releváns területen. Vélelmezhető relevanciájuk miatt két esetben (a jugoszláv utódállamokat érintő ENSZ-fegyverembargó és Horvátország kétoldalú védelmi együttműködési kapcsolatai az 1990-es években) a fenti két szervezeten kívüli nemzetközi szereplők hatását is vizsgáltam.

Mindkét vizsgált ország esetében a dolgozat tárgyát képező húszéves időszakot négy-négy, legtöbbször a kormányzati ciklusokhoz igazodó, többéves periódusra bontottam, és a fenti *magyarázó tényezők hatását* egy négyfokú skálán értékeltem mindkét ország és valamennyi periódus esetében. Ennek során azt vettem figyelembe, hogy az egyes tényezők az adott perióduson belül a civil-katonai kapcsolatok főbb jellegzetességei szempontjából mennyire tudtak hatást gyakorolni. A kvalitatív elemzésben a hatásokat értékelő kategóriákat az alábbiak szerint állapítottam meg:

- A hatás „elhanyagolható”, ha a tényező a vizsgált periódusban nem fejtett ki hatást, vagy a hatása a téma szempontjából irreleváns volt.
- A hatást „kimutathatónak” tekintem, ha a tényező gyakorolt hatást az általam vizsgált folyamatokra, de ez nem volt jelentős.
- Ha a tényező jelentősen befolyásolta az általam vizsgált folyamatokat, de nem ez volt a vizsgált periódusban az elsődleges magyarázó tényező, akkor a hatást „érdeminek” minősítem.
- Végezetül, a hatás „meghatározó”, ha az adott periódusban a vizsgált folyamatok az adott tényezőhöz igazodtak, vagy elsődlegesen az adott tényező által magyarázhatók.

A dolgozat egyszerre használja a politikatudományi, a hadtudományi és a nemzetközi kapcsolatok területéről származó megközelítéseket a téma vizsgálatában, összhangban a civil-katonai kapcsolatok, mint kutatási terület interdiszciplináris jellegével (Olmeda 2013, 62-63). Az értekezés újdonságát képezi, hogy a civil-katonai kapcsolatok és a haderő demokratikus kontrolljának kérdéseit összehasonlító keretben, illetve több magyarázó tényező bevonásával vizsgálja.

A külső tényezők esetében a vizsgálatom nem korlátozódott a nemzetközi szervezetek befolyására, hanem figyelembe vette a fegyveres konfliktus és a biztonsági fenyegetés-percepciók hatását is. A nemzetközi szakirodalomban relatíve kevés összehasonlító elemzés készült a civil-katonai kapcsolatok témájában (Olmeda 2013, 68), a hazai szakirodalomban pedig általánosságban kevés figyelmet kapnak mind a civil-katonai kapcsolatok és a haderő demokratikus irányítása, mind pedig a szomszédos jugoszláv utódállamok katonai, védelmi kérdései.

A dolgozat módszertani szempontból két célkitűzéssel rendelkezik. Egyfelől, fel kívántam tární a civil-katonai kapcsolatok fő tendenciáinak alakulását, illetve a haderő feletti demokratikus kontroll kiépítését a két vizsgált országban. Ebben a tekintetben a kutatás *idiografikus* vagy *ateoretikus* jellegű (Lijphart 1971). Másodsorban, vizsgálni kívántam a kutatásba bevont négy magyarázó tényező hatását a civil-katonai kapcsolatok, illetve a haderő feletti demokratikus kontroll területén. Ily módon tehát a kutatás magyarázattal is kíván szolgálni e területek politikai-szakpolitikai folyamatainak mozgatórugóit illetően. Kutatásom a kvalitatív, összehasonlító esettanulmányok közé sorolható, melynek fő módszereként a strukturált, fókuszált összehasonlítást (George és Bennett 2005, 67-73), és a folyamat-elemzést (*process tracing*) (Beach és Pedersen 2013) használtam.

A dolgozatot megalapozó kutatás során feltártam a téma angol és magyar nyelvű szakirodalmát, valamint külföldi kutatóként beszerezhető szlovén és horvát nyelvű forrásokat is bevontam a vizsgálatba. A másodlagos forrásokat a téma szempontjából releváns jogszabályok, egyéb jogi aktusok (rendeletek, utasítások), illetve minisztériumi dokumentumok (mint például éves jelentések) feldolgozásával egészítettem ki. Az irodalomkutatás mellett több interjút készítettem biztonság- és védelempolitikai szakértőkkel, valamint Szlovénia két korábbi honvédelmi miniszterével is.

III. Az értekezés eredményei

Szlovéniában 1991 június végén rövid, tíz napos konfliktusra került sor a szlovén kormány ellenőrzése alatt álló fegyveres erők és a Jugoszláv Néphadsereg (JNH) egységei között, mely a nemzetközi közösség közvetítésével létrejött, alapvetően Szlovénia számára kedvező fegyverszüneti megállapodással ért véget (Szilágyi 2002, 40-43, Gow és Carmichael 2000, 177-181). A konfliktusban részt vevő szlovén erőket a kormány 1990 és 1991 folyamán, az ún. Területvédelmi Erők bázisán alakította ki, mely az 1968-tól a jugoszláviai védelmi rendszer egyik, formálisan a tagköztársaságok ellenőrzése alatt álló komponense volt (Horncastle 2013). A Területvédelem ilyen formájú „intézményi öröksége”, párosulva a hadsereg tisztikarának heterogén összetételével (például a korábbi Területvédelem tisztjeinek jelenléte a szlovén hadsereg tiszti és főtiszti állományában), és az 1991-es háború tapasztalataival a kilencvenes évek során több ponton hatást gyakoroltak a szlovén haderő fejlődésére és a civil-katonai kapcsolatokra is (Malesic és Jelusic 2005, 211-212, Jelusic 2017, Kopac 2017).

A jugoszláv **történelmi örökség** hatása azonban olyan formában is jelentkezett, hogy az önálló szlovén hadsereg kialakításakor egyes intézkedések a korábbi jugoszláv gyakorlattal való éles szakítást voltak hivatottak érzékeltetni. Ilyen volt például a lelkiismereti szolgálatmegtagadás európai viszonylatban is megengedő szabályozása (Jelusic 2002, 114-115).

Hasonlóképpen a jugoszláv gyakorlatra adott reakcióként értelmezhető, hogy a védelmi szférát, különösen a kilencvenes évek során, a civilek dominanciája jellemezte (Bebler 2004, 128-130, Furlan 2013, 443). Az évtized végétől a történelmi örökség szerepe háttérbe szorult, azonban például a pacifista társadalmi attitűdök részbeni továbbélése miatt később sem tűnt el teljesen (Svete 2011, Bebler és Jazbec 2010, 55).

Mivel a tíznapos konfliktust leszámítva az ország kimaradt a délszláv háborúból, a **biztonsági fenyegetések** szerepe csak az első két periódusban, különösképpen pedig a boszniai és a horvátországi háború 1995-ös lezárásáig volt kimutatható (Vankovska 1995, 219-220).

A kétezres évekre a közvetlen biztonsági fenyegetések háttérbe szorultak, ami azzal is illusztrálható, hogy az első évtizedben született stratégiai dokumentumok (ld. pl. a Nemzeti Biztonsági Stratégia: ReSNV 2001, 3.2-3.3. pont) a nem konvencionális fenyegetéseket helyezték előtérbe, és a társadalom is elsősorban ezeket érzékelt releváns fenyegetésekként (ld. Kotnik és Kopac 2002, 156-157).

Az államépítéssel járó kihívások és a honvédelmet, mint szakpolitikai területet övező éles viták (pl. az 1990 és 1994 közötti védelmi miniszter, Janez Janša személyéhez kapcsolódó politikai ügyek, illetve a miniszter és az államfő jogi és hatásköri vitái) miatt az első periódusban

egyértelműen a **belső politikai folyamatok** játszották a vezető szerepet a szlovéniai civil-katonai kapcsolatok alakulásában (Malesic 2006, 131-132, 143, Bebler 1996, 209-210).

Ekkoriban a **nemzetközi szereplők és szervezetek** közül a NATO befolyása elhanyagolható volt, hiszen például a szervezettel az első intézményes kapcsolatfelvétel is csak a szóban forgó időszak végén (1993-1994) történt; ebben az időszakban leginkább az ENSZ-fegyverembargó hatása volt kimutatható (Kopac 2017, Szilágyi 2002, 63-64).

A belső politikai tendenciák hatása a következő (1994 és 2000 közötti) periódusban is fontos maradt: a védelmi tárca élén történő gyakori miniszterváltások és a szakpolitikai folytonosság hiánya megnehezítették a stratégiai tervezést, mely negatívan hatott a NATO-csatlakozásra történő felkészülésre (Malesic 2017, Jelusic 2002, 118-119, Vankovska és Wiberg 2003, 177-178). Noha a szlovén politikai elitben 1994-re konszenzus alakult ki a NATO-hoz csatlakozásról, erre a kilencvenes években részben külső, részben pedig belső okok miatt nem kerülhetett sor (Szilágyi 2002, 79-83). Ugyanakkor az 1994 és 2000 közötti időszakban mutatható ki először érdemben nemzetközi szervezet (leginkább a NATO) befolyása. Különösen igaz ez az időszak vége felé, amikor felgyorsult a NATO-tagságra felkészülés, és az ország 1999-ben a NATO Csatlakozási Akcióterv (MAP) tagja lett.

A NATO hatása a vizsgált területre a harmadik, 2000 és 2004 közötti időszakban volt a legerősebb (Kopac 2017). Ekkor megítélésem szerint „találkozott” a NATO-tagság feltételeinek teljesítésére irányuló belső politikai akarat (szakértő miniszter kinevezése, szakpolitikai folytonosság, tervszerű szakpolitikai döntéshozatal révén), a NATO részéről a hiteles tagsági perspektíva, valamint a tagságra felkészülés-felkészítés strukturált és intézményesített formáinak (pl. a MAP) megléte (Malesic et al. 2015, 12-14, Kopac 2017).

A NATO hatása ezen a szakpolitikai területen a csatlakozás után némiképp csökkent, ugyanakkor nyilvánvalóan nem szűnt meg, hiszen például a képességfejlesztés elsődlegesen a missziós részvétel érdekében és annak figyelembe vételével történt, valamint a védelmi tervezés rendszerét is a NATO-hoz igazítva működtették. Az afganisztáni missziós részvételt övező politikai-társadalmi viták (Malesic et al. 2015, 119-120, 129-130), és az akkor kirobbanó, a hadsereg harci jármű-beszerzéséhez köthető korrupciós botrány, a Patria-ügy (Furlan 2013, 448-449), viszont arra mutattak rá, hogy a vizsgált területen a belső politikai folyamatoknak továbbra is érdemi szerepük volt.

A vizsgált magyarázó tényezők hatását Szlovénia esetében az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: A vizsgált magyarázó tényezők hatása Szlovénia esetében

<i>Periódus és jellemző példák</i>	TÖRTÉNELMI ÖRÖKSÉG	FENYEGETÉS-PERCEPCIÓK	BELSŐ POLITIKAI FOLYAMATOK	NEMZETKÖZI SZEREPLŐK
	Érdemi	Kimutatható	Meghatározó	Kimutatható
1991-1994	1991-es háború tapasztalatai Jugoszláv múlttal való éles szakítás Területvédelem intézményi öröksége	Horvátországi és boszniai háború, instabilitás a szomszédságban ENSZ-fegyverembargó hatásai	Hatásköri viták a védelmi miniszter és köztársasági elnök között Moris-ügy Embargó megsértésével kapcsolatos botrányok	ENSZ fegyverembargó hatásai Biztonságpolitikai „útkeresés” Nincs NATO tagsági perspektíva
	Kimutatható	Kimutatható	Meghatározó	Kimutatható
1994-2000	Területvédelem intézményi öröksége 1995-ös katonai doktrína	Horvátországi és boszniai háború 1995-ig Ezt követően a konvencionális fenyegetések háttérbe szorulása	Gyakori miniszterváltások Fejlesztési prioritások gyakori változtatása Stratégiai tervezés hiánya	NATO tagsági perspektíva a kilencvenes évek második felétől NATO MAP részvétel 1999-től
	Kimutatható	Elhanyagolható	Érdemi	Meghatározó
2000-2004	Pacifista társadalmi attitűdök: vita a NATO csatlakozásról	Nem konvencionális fenyegetések	Viták a sorkötelezettség megszüntetéséről Reformok a NATO-csatlakozás érdekében	Részvétel a NATO MAP-ban és csatlakozási folyamat Magas szintű személyes kapcsolatok szlovén és NATO szereplők között
	Kimutatható	Elhanyagolható	Érdemi	Érdemi
2004-2011	Pacifista társadalmi attitűdök: missziós szerepvállalás megítélése	Nem konvencionális fenyegetések	Viták a missziós szerepvállalásról Patria-ügy Védelmi kiadás-csökkentések	NATO tervezési rendszer bevezetése Fokozottabb részvétel NATO és EU missziókban

Forrás: saját szerkesztés

Horvátország esetében a **történelmi örökség** hatása Szlovéniához képest erősebb volt és hosszabb ideig is jelentkezett. Az 1991-95 közötti horvátországi háború miatt a létrejövő horvát hadseregen belül a korábban a Jugoszláv Néphadseregben (JNH) szolgáló horvát nemzetiségű tisztek és főtisztok szerepe kezdetben jelentősebb volt, mint Szlovéniában (Lukic 2008, 194-195, Vankovska és Wiberg 2003, 180-181, Bebler 1996, 202). Ezen túlmenően több szerző (Domjancic 2015, 171-172, Lukic 2008, 190-191) szerint a civil-katonai kapcsolatok kialakuló mintái (autoriter vagy pártkontroll) bizonyos mértékben párhuzamba állíthatók a titói időszakban tapasztaltakkal. A kétezres évekre a történelmi örökség már csak korlátozottan játszott szerepet az általam vizsgált területen (Edmunds 2007, 75-76, Tatalovic 2010, 18-19).

A **biztonsági fenyegetések** a legnagyobb hatással a kilencvenes években voltak a horvátországi civil-katonai kapcsolatok alakulására, mivel az 1991-95 közötti háború mind a politikai folyamatokat, mind pedig a hadsereg szervezetét (létszámát, összetételét, az előléptetés lehetőségeit) jelentősen befolyásolta (Edmunds 2007, 121-124, Bellamy 2002b, 176-177).

A háborús helyzet lehetővé tette az autoriter hatalomgyakorlási módszerek és technikák bizonyos mértékű legitimálását, illetve ebben az időszokban találkozhattunk azzal a jelenséggel is, hogy a kormányzat esetenként politikai tőkét kívánt kovácsolni a fegyveres konfliktusból, például az 1995 nyári katonai győzelmek után előrehozott választást írtak ki (Vankovska 2002, 58-59, 77, Vankovska és Wiberg 2003, 209-210, Dolenc 2013 138-140). Az ezredfordulótól a hagyományos katonai fenyegetések szerepe fokozatosan háttérbe szorult, majd az első évtized második felében gyakorlatilag meg is szűnt.

A **belső politikai folyamatok** a legerősebb hatást szintén a kilencvenes években gyakorolták az általam vizsgált területre, mivel ekkor a civil kontroll autoriter formái érvényesültek. Az autoriter irányítási modell főbb jellemzői az elnöki hatalomkoncentráció, a hadsereg feletti pártellenőrzés, a katonák formális vagy informális csatornákon keresztüli pártpolitikai tevékenysége, az informális vagy párhuzamos parancsnoki struktúrák létezése, a parlament korlátozott vagy minimális szerepe, valamint a pénzügyi és szakpolitikai átláthatóság hiánya voltak (Dolenc 2013, 133-134, 139-140, Bellamy 2002, 176-180).

A belső politikai folyamatok a 2000. évi politikai „rezsinváltást” követő 2000-2003-as időszakban is meghatározóak voltak, részben a kormányzó balközép koalíción belüli, részben az államfő és a védelmi miniszter közötti hatásköri viták miatt (Edmunds 2007, 59-60, 75).

A kormányzó pártok közötti vitákon túlmenően a védelmi szféra volt az egyik „terepe” a balközép pártok és a jobboldali ellenzéki HDZ közötti éles politikai szembenállásnak is (Edmunds 2003, 41-42, Edmunds 2007, 132-133). Mindezen viták negatívan hatottak a NATO-csatlakozáshoz szükséges, részben a demokratikus civil-katonai kapcsolatok kialakítását

szolgáló reformok elfogadására is, így érdemben csak 2002-től lehetett a reformfolyamat felgyorsulásáról beszélni (Edmunds 2007, 59-60, 132-133).

A védelmi szférát illető politikai viták az utolsó, 2003-2011 közötti időszakban némiképp háttérbe szorultak, mivel a NATO-csatlakozás alapkérdéseiről politikai konszenzus alakult ki az államfő és a kormány, illetve a horvát jobb- és baloldal között, valamint a kormányváltás után felállt, Ivo Sanader vezette jobbközép koalíció is jóval egységesebb volt, mint 2000 és 2003 között hivatalban lévő balközép elődje (Lukic 2008, 205, Simunovic 2015, 182-183, Edmunds 2007, 60-61). Ettől függetlenül ez az időszak sem nélkülözte az éles politikai vitákat, melyek egyebek mellett a volt Jugoszlávia területén elkövetett bűnöket vizsgáló hágai törvényszékkal (ICTY) való együttműködéshez kapcsolódtak (Edmunds 2007, 198-199, 202-204).

A **nemzetközi szereplők és szervezetek** hatása a kilencvenes években korlátozott volt: a háború alatt az országra vonatkozó ENSZ-fegyverembargó miatt kétoldalú védelmi együttműködésre az Egyesült Államokkal csak közvetett formában, az MPRI amerikai katonai magáncégen keresztül kerülhetett sor. A Tudjman-rezsim autoriter jellege miatt az ország az euroatlanti integrációs folyamatokból a kilencvenes évek második felében is kimaradt, ekkor is a közvetett (MPRI) és a közvetlen bilaterális (kormányközi) kapcsolatok jelentették az ország egyetlen lehetőségét a nemzetközi védelmi együttműködésre (Tatalovic 2010, 7, Edmunds 2007, 192-193, 198-199). A NATO jelentősebb hatását csak a 2000 utáni időszakban igazolhattuk: számos 2000 és 2003 között elfogadott, a védelmi szférát érintő jogszabály vagy stratégiai dokumentum tartalmát, vagy elfogadásának időzítését már a NATO-felkészülés szempontjai is befolyásolták (Tatalovic 2010, 9, Pietz és Remillard 2006, 36).

A NATO hatása különösen a 2003-tól kezdődő periódusban erősödött fel, mivel ekkor a csatlakozáshoz szükséges reformok végrehajtására vonatkozó politikai akarat találkozott a NATO által nyújtott tagsági perspektívával. Ebben az időszakban a NATO adminisztratív apparátusa, illetve egyes NATO tagállamokból származó szakértők közvetlenül is támogatást nyújtottak a horvát külügy- és védelmi minisztériumnak a NATO-felkészüléshez szükséges stratégiai dokumentumok előkészítésében, illetve konkrét reformintézkedések megtervezésében és végrehajtásában (Edmunds 2007, 200-201, Simunovic 2015, 194, Tatalovic 2010, 13). Elsődlegesen a NATO-csatlakozás ambíciója motiválta ebben az időszakban a horvát hadsereg nemzetközi missziós szerepvállalását is, mivel a külföldre küldött horvát katonák legnagyobb része a NATO afganisztáni ISAF missziójában teljesített szolgálatot (Simunovic 2015, 194-195).

A magyarázó tényezők hatását Horvátország esetében a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: A vizsgált magyarázó tényezők hatása Horvátország esetében

<i>Periódus és jellemző példák</i>	TÖRTÉNELMI ÖRÖKSÉG	FENYEGETÉS-PERCEPCIÓK	BELSŐ POLITIKAI FOLYAMATOK	NEMZETKÖZI SZEREPLŐK
	Érdemi	Meghatározó	Meghatározó	Kimutatható
1991-1995	JNH doktrínák szerepe JNH-minták a civil-katonai kapcsolatokban és a haderő pártkontrolljában	A háború, mint az autoriter tendenciák hivatkozási alapja A hadsereg belső struktúrája, előléptetés módja, feltételei A háború felhasználása politikai célokra	Fegyveres erők autoriter civil kontrollja Katonatisztek párttagsága, képviselőjelöltsége	ENSZ fegyverembargó hatásai Közvetett amerikai-horvát együttműködés az MPRI-n keresztül
	Érdemi	Érdemi	Meghatározó	Kimutatható
1995-1999	JNH doktrínák szerepe JNH-minták a civil-katonai kapcsolatokban és a haderő pártkontrolljában	Háborús győzelem felhasználása politikai célokra (1995) Szerbia, mint katonai fenyegetés fennmaradása	Fegyveres erők autoriter civil kontrollja Katonatisztek párttagsága, képviselőjelöltsége	Védelmi együttműködés kétoldalú keretek között MPRI tanácsadás szerepe PfP csatlakozás sikertelen
	Kimutatható	Kimutatható	Meghatározó	Érdemi
2000-2003	Minősített információk túlzottan széles köre („titkossági pszichózis”) Védelmi-katonai kérdésekkel foglalkozó képzett civilek alacsony száma	Az ország csökkenő katonai fenyegetettségére épülő nemzeti biztonsági stratégia A társadalom és katonai vezetés egy része szkeptikus a Milosevics utáni Szerbiát illetően	Védelmi miniszter és köztársasági elnök hatásköri vitái Viták az ICTY-al való együttműködésről „Tábornokok levele” incidens	Csatlakozás a NATO Békepartnerséghez (PfP) Új honvédelmi törvény és a Nemzeti Biztonsági Stratégia elfogadása a NATO MAP-ba való meghívás érdekében
	Kimutatható	Elhanyagolható	Érdemi	Meghatározó
2003-2011	A NATO csatlakozással és az Egyesült Államok politikájával kapcsolatos társadalmi attitűdök	Nem konvencionális fenyegetések	Konszenzus a NATO-felkészülés főbb kérdéseiről Reformok a NATO-csatlakozás érdekében Viták az ICTY-al való együttműködésről és Gotovina tábornok ügye	NATO elvárások szerinti Stratégiai dokumentumok Magas szintű személyes kapcsolatok horvát és NATO szereplők között NATO tervezési rendszer bevezetése Fokozottabb részvétel NATO és EU missziókban

Forrás: saját szerkesztés

Az I. részben megfogalmazott kutatási kérdések és a II. részben szereplő magyarázó tényezők hatásának értékelése alapján dolgozatomban főbb következtetései az alábbiakban összegezhetők:

1./ A jugoszláv történelmi örökség mindkét esetben gyakorolt hatást a vizsgált területen. Szlovénia esetében ez a hatás kevésbé volt jelentős és inkább közvetetten jelentkezett. A szlovén haderő az egykori Területvédelem bázisán jött létre, melynek működési módja, felépítése, doktrínája a kezdetekben befolyásolta a szlovén hadsereg és védelmi szektor belső folyamatait is (Malesic és Jelusic 2005, 211-212). Ezen túlmenően az 1991-es rövid háború során a szlovénok több tekintetben az 1968-as „össznépi védelem” doktrínájának bizonyos elemeit használták fel a Jugoszláv Néphadsereggel szembeni ellenállás megszervezése során (Horncastle 2013). A jugoszláv örökség szerepet játszott ugyanakkor „negatív” formában is.

A szlovén demokratizációs és függetlenedési folyamatokban fontos szerepet játszott a Jugoszláv Néphadsereggel (JNH) szembeni ellenérzés (Gow 1992, 78-88), részben emiatt, a függetlenség elnyerését követően számos területen a védelmi-katonai szférára vonatkozó szabályozás (például a lelkiismereti szolgálatmegtagadás európai viszonylatban is megengedő szabályozása), kifejezetten a jugoszláv gyakorlattal történő éles szakítás szándékát tükrözte (Jelusic 2002, 112-113).

Horvátországban a történelmi örökség hatásai erősebbek voltak és hosszabb távon is jelentkeztek. Stjepan Domjančić (2015, 171-172) sajátos horvát paradoxonként említi, hogy a Horvát Hadsereg (HV) egyfelől a JNH, vagy a JNH által támogatott, kiképzett, és felszerelt erők ellen harcolt, sikerei mégis részben JNH-doktrínákra alapultak, illetőleg a kormányzathoz, politikához és a társadalomhoz való viszonyában is sok esetben a JNH jelentette a mintát. Reneo Lukic (2008, 190-191) szintén arra mutat rá, hogy a civil-katonai kapcsolatok a tudjmani Horvátországban bizonyos mértékig párhuzamba állíthatóak a titói Jugoszláviát jellemzőkkel, Alex J. Bellamy (2002, 178, 2003, 193-194) pedig azt említi, hogy a titói Jugoszláviához hasonlóan a hadsereget felhasználták az állam és a politikai rendszer legitimálására.

2./ Egyértelmű összefüggést találtam a két országban lezajlott fegyveres konfliktus eltérő időtartama és intenzitása, valamint a civil-katonai kapcsolatokra és a haderő demokratikus kontrolljára gyakorolt hatásai között. Szlovéniában a rövid fegyveres konfliktus tapasztalatai befolyásolták ugyan a haderőre vonatkozó elképzeléseket, illetve a tíznapos háborúban részt vevő, sokszor katonai képzettséggel korlátozott mértékben, vagy egyáltalán nem rendelkező parancsnokok a kilencvenes években több esetben vezető pozíciót töltöttek be a szlovén hadseregben, de a konfliktus a demokratikus civil-katonai kapcsolatok kialakulását nem befolyásolta (Kotnik és Kopac 2002, 152).

Horvátországban ezzel szemben az elhúzódó konfliktus felerősítette az államfő, Franjo Tudjman vezetési stílusában már a háború kitörését megelőzően meglévő (Meier 1999, 147, Ramet 2010, 259) autoriter elemeket, továbbá a fegyveres konfliktus bizonyos rendkívüli intézkedéseket önmagában is szükségessé tett. Ezen túlmenően a háborúra és a nemzetbiztonsági szempontokra való hivatkozás az autoriter vezetési mód legitimizálását is lehetővé tette, illetve növelte az átláthatatlanság és titkosság szerepét a védelmi szféra irányításában (Horowitz 2005, 161-162, Vankovska 2002, 58-59, Vankovska és Wiberg 2003, 209-210).

Mindkét ország esetében találkozhatunk a fegyveres konfliktus, mint az állam „eredetmítosza” szerepkörével: a szlovéniai konfliktus, igen rövid időtartama ellenére, a fiatal állam egyik korai legitimációs bázisává vált (Malesic és Jelusic 2005, 211-212). Ez a jelenség sokkal tartósabb és sokkal erőteljesebb volt Horvátország és az 1991-1995-ös horvátországi háború esetében.

A már említett Domjančić (2015, 171) szerint a JNH és a Horvát Hadsereg, illetve a tudjmani Horvátország és a titói Jugoszlávia közötti hasonlóság egyfajta „emlékezetpolitikai” szempontból is megfigyelhető. Ahogyan a jugoszláv periódusban az 1941-1945-ös partizánháború az állami propaganda által teremtett „mítoszának” a JNH volt az igazi letéteményese, a „Honvédő Háború” (*domovinski rat*), mint a tudjmani rendszer egyfajta „eredetmítosza”, legfontosabb legitimációs alapja összekapcsolódott a horvát hadsereggel (Bellamy 2002, 181-182).

3./ A horvátországi Tudjman-rezsim autoriter jellege egyértelműen befolyásolta a civil-katonai kapcsolatokat is a kilencvenes évek során. Noha a haderő civil kontrollja a háborús helyzet ellenére sem kérdőjeleződött meg, ebben az időszakban autoriter és nem demokratikus civil kontroll valósult meg (Horowitz 2005, 162-163, Edmunds 2007, 54, Bellamy 2002, 177). Ennek főbb jellemzői az elnöki hatalomkoncentráció, a hadsereg feletti pártellenőrzés, formális vagy informális csatornákon keresztül a katonák pártpolitikai tevékenysége, az informális vagy párhuzamos parancsnoki struktúrák létezése, a parlament korlátozott vagy minimális szerepe, valamint a pénzügyi és szakpolitikai átláthatóság hiánya voltak (Dolenec 2013, 133-134, 138-140, Bellamy 2002b, 176-177, 179-180). Beszélhetünk még ezen túlmenően a hadsereg politikai-pártpolitikai célokra való felhasználásáról is, melynek olyan példáit is megemlíthetjük, mint egyes magas rangú tábornokok HDZ-képviselőjelöltsége, a szavazók hazafias érzelmeire történő „apellálás” érdekében (Vankovska 2002, 58-59, Zunec 1996, 226). Szlovéniában a haderő feletti kontroll demokratikus keretei kezdettől fogva érvényesültek, ez azonban nem jelentette azt, hogy időnként ne került volna sor olyan törekvésekre, melyekkel egyes politikai szereplők a katonai vezetőket politikai „hátszáguk” részévé kívánták tenni.

Az 1991 és 1994 közötti, az államfő és a védelmi miniszter közötti viták során erre többször is volt példa (Malesic 2006, 146, Bebler 1996, 206-210).

4./ Az euroatlanti integráció eltérő perspektívája által gyakorolt hatást világosan ki tudtam mutatni a két ország esetében. A kutatásom eredménye szerint a NATO akkor képes a legnagyobb hatást kifejteni az érintett ország belső szakpolitikai folyamataira, ha találkozik a csatlakozás követelményeinek teljesítésére vonatkozó belső politikai akarat, illetve a NATO által az adott ország számára felkínált hiteles, rövid távú csatlakozási perspektíva. Mindkét országban akkor volt a NATO hatása a legjelentősebb az általam vizsgált területen (Szlovéniában 2000-2004 között, Horvátországban pedig 2004 és 2008 között), amikor mind a két fent említett feltétel teljesült. Ezekben az időszakokban mind Szlovénia, mind pedig Horvátország esetében arról is beszélhetünk, hogy létrejött egy, NATO és helyi szereplőkből álló „transznacionális koalíció” (Epstein 2005, 69-70), mely hozzájárult a csatlakozáshoz szükséges reformok sikeres végrehajtásához.

Amikor sem az érintett ország részéről nem volt érdemben politikai akarat a NATO által szabott feltételek teljesítésére (a NATO-hoz való közeledés szándékának deklaratív megfogalmazásán túlmenően), sem pedig a NATO nem kínált tagsági perspektívát az ország számára, a NATO nem volt érdemben hatással a vizsgált területre. Erről beszélhetünk Horvátországban a kilencvenes évek során, különösen 1996 és 1999 között, a horvát államfő ugyanis előbbi időpontban fogalmazta meg először az ország NATO-hoz való közeledési szándékát (Simunovic 2015, 192).

Végezetül, amikor a csatlakozni kívánó ország részéről alapvetően jelen van a politikai akarat a feltételek teljesítésére, de a NATO által kínált tagsági perspektíva nem rövid távú, a NATO által gyakorolt hatás érvényesül ugyan, de ez korlátozottabb, mint az első esetben. Ez a helyzet Szlovéniában 1994-95 és 2000, Horvátországban pedig 2000 és 2003-2004 között volt jellemző.

Összességében tehát elmondható, hogy az általam vizsgált valamennyi tényező hatása kimutatható volt a szlovén és a horvát civil-katonai kapcsolatok alakulásában, s bár a két ország e téren végbement változásai hosszabb távon konvergenciát mutatnak, az egyes időszakokban többnyire tetten érhető volt a múlt öröksége, a katonai konfliktus jellege és az euroatlanti csatlakozás esélye terén meglévő különbségek eltérő következménye.

IV. Hivatkozások

- Agüero, Felipe (1995): *Soldiers, Civilians and Democracy: Post-Franco Spain in Comparative Perspective*. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.
- Andreski, Stanislav (1954): *Military Organization and Society*. London: Routledge & Kegan Poul.
- Barany, Zoltan D. (1993): *Soldiers and Politics in Eastern Europe, 1945-1990*. New York: St. Martin's Press.
- (2012): *The soldier and the changing state*. Princeton: Princeton University Press.
- Beach, Derek, és Pedersen, Rasmus B. (2013): *Process-Tracing Methods. Foundations and Guidelines*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bebler, Anton (1996): „Civil-Military Relations in Slovenia”. In Constantine P. Danopoulos és Daniel Zirker (szerk.): *Civil-Military Relations in the Soviet and Yugoslav Successor States*, Boulder (Colo.): Westview Press, 195–211.
- (2004): „Civil-military Relations and Democratic Control of the Armed Forces in Slovenia”. In Hans Born, Marjan Malesic, és Karl Haltiner (szerk.): *Renaissance of democratic control of armed forces in contemporary societies*, Baden-Baden: Nomos Verlag, 121–131.
- Bebler, Anton, és Milan Jazbec (2010): „Slovenia and NATO enlargement”. In Anton Bebler (szerk.): *NATO at 60 - The Post-Cold War Enlargement and the Alliance's Future*, Amsterdam: IOS Press, 49–61.
- Bellamy, Alex J. (2002): „‘Like Drunken Geese in the Fog’: Developing Democratic Control of Armed Forces in Croatia”. In Andrew Cottey, Timothy Edmunds, és Anthony Forster (szerk.): *Democratic Control of the Military in Post-Communist Europe: Guarding the Guards*, Houndmills: Palgrave, 174–193.
- (2002): „A Revolution in Civil–Military Affairs: The Professionalisation of Croatia's Armed Forces”. In Anthony Forster, Timothy Edmunds és Andrew Cottey (szerk.): *The Challenge of Military Reform in Post-Communist Europe: Building Professional Armed Forces*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 165–182.
- (2003): A Crisis of Legitimacy: The Military and Society in Croatia. In Anthony Forster, Timothy Edmunds és Andrew Cottey (szerk.): *Soldiers and Societies in Post-Communist Europe: Legitimacy and Change*. London: Palgrave Macmillan, 185-202.
- Bland, Douglas L. (1995): „Protecting the Military from Civilian Control: A Neglected Dimension of Civil-Military Relations.” In Ernest Gilman és Detlef E. Herold (szerk.): *Democratic and Civil Control Over Military Forces – Case Studies and Perspectives.*, Rome: NATO Defense College, 107–127.
- Born, Hans et al. (2006): „Civilians and the military in Europe”. In Hans Born, Marina Caparini, Karl W. Haltiner és Jurgen Kuhlmann (szerk.): *Civil-Military Relations in Europe: Learning from Crisis and Institutional Change*, Abingdon: Routledge, 3–17.
- (2006b): „Patterns of democratic governance of civil-military relations”. In Hans Born, Marina Caparini, Karl W. Haltiner és Jurgen Kuhlmann (szerk.): *Civil-Military Relations in Europe: Learning from Crisis and Institutional Change*. Abingdon: Routledge, 235–255.
- Cottey, Andrew et al. (2002): „Introduction: The Challenge of Democratic Control of Armed Forces in Postcommunist Europe”. In Andrew Cottey, Timothy Edmunds és Anthony Forster (szerk.): *Democratic Control of the Military in Post-Communist Europe. Guarding the Guards*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 1–17.

- (2002b): „Soldiers, Politics and Defence in Postcommunist Europe”. In Andrew Cottey, Timothy Edmunds és Anthony Forster (szerk.): *Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe. Guarding the Guards*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 251–263.
- Desch, Michael C. (1999): *Civilian Control of the Military, the Changing Security Environment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dolenec, Danijela (2013): *Democratic Institutions and Authoritarian Rule in Southeast Europe*. Colchester: ECPR Press.
- Domjancic, Stjepan (2015): *Civilno-vojni odnosi i tranzicija*. Zagreb: Despot Infinitus.
- Edmunds, Timothy (2003): „Defense Reform in Croatia and Serbia-Montenegro”. *Adelphi Papers* 43 (360).
- (2007) *Security Sector Reform in Transforming Societies: Croatia, Serbia and Montenegro*. Manchester: Manchester University Press.
- Edmunds, Timothy, Forster, Anthony és Cottey, Andrew (2003): „Conclusion: Patterns and Trends in Military-Society Relations in Postcommunist Europe”. In Anthony Forster, Timothy Edmunds és Andrew Cottey (szerk.): *Soldiers and Societies in Post-Communist Europe: Legitimacy and Change*. London: Palgrave Macmillan, 237–257.
- Epstein, Rachel A. (2005): „NATO Enlargement and the Spread of Democracy: Evidence and Expectations”. *Security Studies* 14 (1): 63–105.
- Feaver, Peter D. (1996): „The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control”. *Armed Forces & Society* 23 (2): 149–178.
- Furlan, Branimir (2013): „Civilian Control and Military Effectiveness: Slovenian Case”. *Armed Forces & Society* 39 (3): 434–49.
- George, Alexander L., és Bennett, Andrew (2005): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. London; Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Gow, James (1992): *Legitimacy and the military: the Yugoslav crisis*. London: Pinter.
- Gow, James, és Carmichael, Cathie (2000): *Slovenia and the Slovenes: A Small State and The New Europe*. London: Hurst & Company.
- Horncastle, James (2013): „Reaping the Whirlwind: Total National Defense’s Role in Slovenia’s Bid for Secession”. *Journal of Slavic Military Studies* 26 (3): 528–50.
- Horowitz, Shale (2005): *From ethnic conflict to stillborn reform: The former Soviet Union and Yugoslavia*. College Station: Texas A&M University Press.
- Huntington, Samuel (1957): *The Soldier and the State*. Cambridge, MA: The Bellknap Press / Harvard University Press.
- Janowitz, Morris (1960): *The professional soldier, a social and political portrait*. New York: Free Press.
- Jelusic, Ljubica. (2002): „Continuity, Restructuring or Development from Scratch? - Dilemmas of Slovenian Defense Reform, 1991-2001”. In Istvan Gyarmati és Theodor H. Winkler (szerk.): *Post-Cold War defense reforms: lessons learned in Europe and the United States*. Washington: Brassey’s, 111–34.
- . (2017): Interjú: Ljubica Jelusic egyetemi tanár, volt szlovén védelmi miniszter (2008-2011). 2017. október 23., Ljubljana.
- Kopac, Erik (2017): Interjú: Erik Kopac biztonság- és védelempolitikai szakértő, Miro Cerar szlovén miniszterelnök biztonságpolitikai tanácsadója. 2017. október 26., Ljubljana.
- Kotnik, Igor, és Kopac, Erik (2002): „Professionalization of Slovenian Armed Forces”. In Anthony Forster, Timothy Edmunds, és Andrew Cottey (szerk.): *The Challenge of Military Reform in Post-Communist Europe: Building Professional Armed Forces*, London: Palgrave Macmillan, 149–63.
- Lasswell, Harold (1941): „The Garrison State”. *American Journal of Sociology* 46 (4): 455–68.

- Lijphart, Arend (1971): „Comparative Politics and the Comparative Method”. *American Political Science Review* 65 (3): 682–93.
- Malesic, Marjan (2006): „Executive decisions and divisions: disputing competences in civil-military relations in Slovenia”. In Hans Born, Marina Caparini, Karl W. Haltiner és Jurgen Kuhlmann (szerk.): *Civil-Military Relations in Europe: Learning from Crisis and Institutional Change*, Abingdon: Routledge, 130–46.
- . (2017): Interjú: Marjan Malesic egyetemi tanár. 2017. október 24., Ljubljana.
- Malesic, Marjan, és Jelusic, Ljubica (2005): „Towards Civilian Supremacy: Civil-Military Relations in Slovenia”. In Philipp H. Fluri, Gustav Gustenau és Plamen Pantev (szerk.) *The Evolution of Civil-Military Relations in Southeast Europe*. Heidelberg: Physica Verlag, 211–29.
- Malesic, Marjan et al. (2015): *Small, but smart?: the structural and functional professionalization of the Slovenian Armed Forces*. Baden-Baden: Nomos Verlag.
- Meier, Viktor (1999): *Yugoslavia: a history of its demise*. London; New York: Routledge.
- Nelson, Daniel N. (2002): „Definition, diagnosis, therapy: A civil-military critique”. *Defense and Security Analysis* 18 (2): 157–70.
- . (2002b): „Armies, security and democracy in Southeast Europe”. *Armed Forces & Society* 28 (3): 427–54.
- Olmeda, José (2013): „Civil-military relations and comparative politics”. In Thomas C. Bruneau és Florina C. Matei (szerk.): *The Routledge Handbook of Civil–Military Relations*. New York: Routledge, 61–76.
- Lukic, Reneo (2008): „Civil-Military Relations in Croatia (1990-2005)”. In Sabrina Petra Ramet, Reneo Lukic és Konrad Clewing (szerk.): *Croatia since independence: war, politics, society, foreign relations*. München: Oldenbourg, 189–210.
- Pietz, Tobias és Remillard, Marc (2006): *Defense Reform and Conversion in Albania, Macedonia and Croatia*. BICC Briefs 34.
Bonn: Bonn International Center for Conversion.
- Ramet, Sabrina Petra (2010): „Politics in Croatia since 1990”. In Sabrina Petra Ramet (szerk.): *Central and Southeast European Politics since 1989*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 258–86.
- ReSNV. 2001. „Resolution on the National Security Strategy of the Republic of Slovenia”. *Uradni List RS* 2001 (56): 5738.
- Simunovic, Pjer (2015): „Making of an Ally – NATO membership conditionality implemented on Croatia”. *Journal of Transatlantic Studies* 13 (2): 175–203.
- Svete, Uros (2011): Interjú: Uros Svete biztonságpolitikai szakértő. 2011. június, Ljubljana.
- Szilágyi, Imre (2002): *Sikerek és dilemmák Szlovénia biztonságpolitikájában, 1990-2002*. Védelmi Tanulmányok 46. Budapest: Stratégiai Védelmi Kutató Hivatal.
- Tatalovic, Sinisa (2010): „Utjecaj vanjskih činilaca na razvoj sigurnosne politike Republike Hrvatske”. *Medunarodne studije* 10 (1): 5–21.
- Vankovska, Biljana (1995): „The military in the modern political systems on the former Yugoslav territory”. *Balkan Forum* 3 (3): 207–32.
- . 2002. „Privatisation of Security and Security Sector Reform in Croatia”. In Damian Lilly és Michael von Tangen Page (szerk.): *Security Sector Reform: The Challenges and Opportunities of the Privatisation of Security*. London: International Alert, 55–89.
- Vankovska, Biljana és Wiberg, Håken (2003): *Between Past and Future: Civil-Military Relations in Post-Communist Balkan States*. London; New York: I.B. Tauris.
- Zunec, Ozren (1996): „Democracy in the »Fog of War«: Civil-Military Relations in Croatia”. In Constantine P. Danopoulos és Daniel Zirker (szerk.): *Civil-Military Relations in the Soviet and Yugoslav Successor States*. Boulder (Colo.): Westview Press, 213–30.

V. A szerző témában megjelent publikációi

Harangozó Dániel (2015): Civil-katonai kapcsolatok a titói Jugoszláviában (1945–1991).

In: *Tavaszi Szél 2015 konferenciakötet*. Doktoranduszok Országos Szövetsége – Líceum Kiadó: Budapest-Eger, 2015. pp. 591-607.

Harangozó Dániel (2016): Jugoszláviából Európába? Fegyveres erők, civil-katonai kapcsolatok és euroatlanti integráció Szlovéniában a kilencvenes években.

In: *Tavaszi Szél 2016 konferenciakötet*. Doktoranduszok Országos Szövetsége: Budapest, 2016. pp. 532-542.

Harangozó Dániel (2017): Fegyveres erők és posztkommunista átmenet(ek).

Politikatudomány Online, 2017/4. szám

<https://portal.uni-corvinus.hu/index.php?id=47207>

Harangozó Dániel, Wagner Péter (2017): Állam és hadsereg a posztszovjet Közép-Ázsiában.

A fegyveres erők politikai és társadalmi szerepe. *Politikatudományi Szemle* 26 (4) pp. 133-155.